

ממומים [שהקרבן טעון ביקור ארבעה ימים קודם שחיתתו (ראה מנחת מט, ב)], ומיום שהפרישום לצורך ביקורם, אף שלא קנאום עד אחד בניסן [שאז היו מביאים קרבנות מהשקלים החדשים של שנה זו, כמבואר לעיל (ב, א)], התחילו למשכן על השקלים שישימשו לצורך זה (רבינו משולם, וראה טווי אבן מגילה כט, ב ושקל הקודש בה"ל א, ט, שדנן אה מועיל ביקור לקרבן קודם שקנאו והקדישו).

אָבֵל לֹא נָשִׂים, שאינן חייבות כלל במחצית השקל, משום שהיא 'מצות עשה שהזמן גרמא' שנשים פטורות ממנה (כמבואר בקידושין (כט, א) [מאידי], ונחשבת 'זמן גרמא', משום שזמנה בניסן (שקל הקודש א, מו ובה"ל שם, ראה לעיל ב, א), או משום שמחצית השקל משמשת לקניית קרבנות ציבור שתלויים בזמן (מהר"ם שיק מצוה ב, ק; התעוררות תשובה ב קצב, ד).

ויש שכתבו, שאינה נחשבת 'מצות עשה שהזמן גרמא', שהרי אין לה זמן קבוע ואפשר לשקול כל השנה כולה, ולא עוד אלא שאם לא נתנו בשנה זו, צריכות לתת בשנה הבאה (שער המלך מילה א, א; מנחת חינוך מצוה קה אות א; ערוך השולחן שקלים פג, ו), ומכל מקום פטורות כיון שנאמר בה (שמות ל, יב) 'ונתנו איש כופר נפשו' - 'איש' ולא אשה (רא"ש, רע"ב, תקל"ח דהתיק), או משום שנאמר (שם, יג) 'כל העובר על הפקודים', ואשה אינה עוברת על הפקודים (קריית ספר שקלים). ומה שנקטה המשנה רק שאין ממשכנים אותן ולא שאינן חייבות כלל, הוא אגב קטנים שבהם הלשון היא דוקא כמבואר בגמ' (מהר"א פולדא על הירושלמי להלן ה, א).

ויש שכתבו, שהיא 'מצות עשה שהזמן גרמא' ואף על פי כן נשים חייבות, כיון שהיא באה לכפרה וגם נשים צריכות כפרה, והמיעוט של 'איש' ולא אשה הוא רק לענין זה שאין ממשכנים אותן על כך (ר"ש סידיליאו להלן מ"ה, ומלאכת שלמה שם בשמו).

וְכֹל קֶטֶן שֶׁהִתְחִיל אָבִיו לְשֹׁקֵל עַל יָדוֹ שׁוֹב אֵינוֹ פּוֹסֵק - אלא נותן האב עבורו בכל שנה ושנה, עד שיגדל הקטן ויתן בעצמו (רמב"ם בפיה"מ ובשקלים א, ז). והוא מדין חינוך, שכיון שהתחיל האב לחנכו במצוה זו [אף שלא חייבוהו אם לא התחיל (שקל הקודש ציה"ל שם, צד)], שוב אינו נפטר מלחנכו בכך עד שיגדל (רמב"ם בפיה"מ, רוקח רלג, מלאכת שלמה). ויש שכתבו, שהוא מדין נדר (מג"א בע, ב), ודוקא כשהיתה דעתו לנוהג כך בכל שנה עד שיגדל (ע"פ שו"ע הרב שם, ה). ולפי זה יכול לעשות על זה התרה (משנ"ב שם, ט), וכן אם התנה שיהא בלי נדר, אינו חייב (שקל הקודש שם, נא). ויש שביאר, שאין כאן מחלוקת, והחייב הוא מדין נדר, רק שאסור לו לנדור כך אלא אם כן מקבל על עצמו לתת עבור בנו בכל שנה ושנה מדין חינוך, שאם לא כן, נחשב כמוסיף עבור עצמו ועובר על 'העשיר לא ידבר', ולכן לא יועיל אם יאמר 'בלי נדר', שהרי כל ההיתר לתת הוא רק בהתחייבות לתת בכל שנה מדין חינוך (שקל הקודש שם בה"ל).

ואם אינו שוקל עבורו בנו לאחר שהתחייב בכך, בית דין ממשכנים אותו (מאידי וריב"ב). ויש שכתבו, שאין ממשכנים אותו, שאין זו אלא מצוה בעלמא (רבינו משולם ור"ש סידיליאו).

ואם מת האב, אין הבן חייב לשקול עבור עצמו עד שיגדל (תוס' יו"ט, בדעת הרמב"ם). ויש שכתבו, שאם מת האב והוריש נכסים לבן, הבן שוקל לעצמו, או האפוטרופוס שוקל עבורו, משום שהנכסים השתעבדו לכך בחיי האב (רא"ש ורע"ב, ע"פ תוס' יו"ט ותפארת ישראל יכין ט).

שְׁמַעְנוּ שְׁהוּא פְּטוֹר מִמַּעֲשֵׂר דְבָרֵי הַכֹּל מִשּׁוֹם קִנְסָא, שאף לבית הלל שהפקר לעניים אינו הפקר, זה רק בבעלים המפקיר את ממונו, אבל לבית דין יש כח להפקיר לעניים בלבד (תוס' רעק"א פאה ה, א אות מז), והקנס שקנסוהו חכמים שיהיו השיבולים הנוגעות בארץ של עניים, נחשב להפקר בית דין (תקל"ח דהתיק).

מִשְׁנֵהּ בְּחֻמְשָׁה עֶשְׂרִי בּוֹ שׁוֹלְחָנוֹת הֵיוּ יוֹשְׁבֵין בְּמִדְיָנָה - 'שולחנות' הם החלפנים, וקרויים כך על שם השולחנות שלפניהם, שוכבלים על גביהם מעות להחליפן (פיה"מ לרמב"ם, תקל"ח דהתיק). ובחמשה עשר באדר היו יושבים להחליף למחצית השקל את המטבעות שהביא כל אחד ממדינתו, לפי שאינם יודעים כמה מהמטבע שלהם שווה למחצית השקל (רא"ש, רע"ב, תקל"ח דהתיק). והטעם שהחליפום לשקלים אף שמטבעות כל המדינות היו יוצאים בירושלים (ראה ב"ק צז, ב), כי מטבע של ירושלים היה יוצא יותר, וממטבע זה היה נוח ומזומן יותר לגזברים לקנות קרבנות (תלמיד הרשב"ש). או שהיו מחליפים את הפרוטות לשקלים (רש"י מגילה כט, ב), שהפרוטות מצויות ביד כל אדם (רבינו משולם), והוצרכו להחליפן למחצית השקל כסף, משום שאין לתת מטבעות מנחושת, אלא דוקא מטבע של חצי שקל כסף, וכך משמע מדרשת הגמ' (להלן ד, ב) 'זה יתנו' - כזה יתנו (מעשה רקח שקלים ג, א, ערוך השולחן העתידי שקלים פב, ב-ג, ראה גם רש"י בכורות מט, ב. אן ראה בערך השולחן שם פד, ב-ג, ובמנחת חינוך מצוה קה אות א, שיתכן שאפשר לתת גם פרוטות וכל מטבע טבוע, וכן מבואר בתלמיד הרשב"ש המובא לעיל, וכן כתבו בישועות מלכו שם ג, יג, ובשקל הקודש בה"ל א, א). ויש שכתבו, שהשולחנות הם גבאי בית דין שהיו יושבים מט"ו באדר ותובעים מהעם בנחת לתת מחצית השקל, אך עדיין לא היו כופים לתת (רמב"ם שקלים א, ט, וראה מלאכת שלמה ובית דוד שהוא שלא דבריו בפיה"מ).

מִשְׁיָשְׁבוּ בְּמִקְדָּשׁ הַתְּחִילוּ לְמַשְׁכֵּן - גבאי בית דין היו נכנסים לביתו של מי שעדיין לא נתן מחצית השקל, ולוקחים ממנו משכון בעל כרחו כדי לכפותו עד שיתן, וממשכנים אפילו את כסותו (רמב"ם בפיה"מ ובה"ל שקלים א, ט; ריב"ב), וככל מצות עשה שכופים אותו לקיימה, ואם אינו רוצה לתת מכים אותו עד שתצא נפשו (מנחת חינוך מצוה קה אות ב, ע"פ כתובות פו, ב לגבי כל מצות עשה). וכופים אותו עד שיאמר 'רוצה אני', שאין הקרבן קרב אלא לרצונו (ראב"ד בתורת כהנים אמור פרשה ה, ב, ראה ר"ה ג, א). ויש שהסתפק בזה, שיתכן שאין ממשכנים כלל בעל כרחו, והמשכון שנוטלים ממנו הוא רק כדי לזרזו להביא ולא משום שאינו רוצה להביא (ר"ש משאנץ שם). ולדעת הסובר שכופים אותו, יש להסתפק אם חל גם שיעבוד על נכסיו מכה החיוב לתת מחצית השקל, שהרי זו מלוה הכתובה בתורה ושיעבודא דאורייתא, ואם כן יורדים לנכסיו גם שלא בפניו, או שאין נכסיו משתעבדים [כמו בריבית וצדקה שיש סוברים שאין נכסיו משתעבדים], ולכן רק בפניו יורדים לנכסיו מדין כפיה על המצוה. ומסתבר לומר שחל שיעבוד על נכסיו וגוברים מהם אף שלא בפניו, וכמו לענין פדיון הבן (מנחת חינוך שם). ויש שכתבו, שאי אפשר לגבות את המשכון ולהביאו למחצית השקל, כי כל זמן שלא הקדיש אותו בעצמו, אינו ראוי לקרבנות (עונג יו"ט קלו).

והטעם שהתחילו למשכן מ"ה באדר, משום שזמן זה הוא ארבעה ימים קודם ניסן [שאדר הסמוך לניסן הוא לעולם חודש חסר], ומאותו היום היו מתחילים לבקר ולבדוק את כבשי התמיד